

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinin Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsirlerine Etkisi¹

Sayyid Qutb's Fi Zilal Al-Qur'an Commentary on the Qur'an Tafsirs Hayat Kaynagi Qur'an and Beyan'ul-Hak

Süheyla NURDUHAN

Doktora Öğrencisi,
Jinan University School of Humanities
The Quranic Readings and Islamic Studies
Department,
sueylarcs@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0194-273X

Cilt/ Issue: 2/1, 149-167

Geliş Tarihi: 28. 01. 2022

Kabul Tarihi: 30.03.2022

Atrf: Nurduhan, Süheyla. "Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinin Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsirlerine Etkisi". *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1 (Nisan 2022), 149-167.

Dipnot: Süheyla Nurduhan, "Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinin Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsirlerine Etkisi", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1 (Nisan 2022), Sayfa.

¹ Bu makale "Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinin Türkiye'deki Dini Çalışmalara Etkisi" başlıklı doktora çalışmamızdan (Jinan University, Lebanon/Tripoli) hareketle türetilmiştir.

ÖZ

Büyük toplumsal dönüşümlerin yaşandığı 20. yüzyılda bir yandan modern Batı medeniyeti etkinliğini arttırmış, öte yandan İslâm toplumları büyük bir krizin eşiğine gelmişlerdir. Bu buhranın hissedildiği Mısır'da ise Seyyid Kutub, yönetsel dönüşümün etkisini ağır şekilde yaşamış, İhvân Hareketi ile beraber Mısır yönetiminin yoğun baskısına maruz kalmıştır. Böyle bir ortamda Fî Zılâli'l-Kur'ân'ı yazan Kutub, yazdığı tefsiri ile kitleleri etkisi altına almıştır. Bahse konu etki Türkiye'de de hissedilmiş ve 1970'li yıllardan itibaren Fî Zılâl tercüme faaliyetlerine konu olmuştur. Bu tercüme faaliyetleri sonucunda Fî Zılâl, bir yandan tefsir kaynağı olarak geniş kitleler tarafından okunurken öte yandan yazıldığı dönemin toplumsal sorunlarındaki benzerlikler karşısında çağdaş olan tefsirlere öncül olma misyonunu ifa etmiştir. Bu çalışmamızın amacı, Fî Zılâli'l-Kur'ân tefsirinin Beyânu'l-Hak ve Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsirine etkisi üzerinde durmaktır. Araştırmamızda Fî Zılâl'de ele alınan bazı kavramlar ve bu kavramların geçtiği ayetlere yönelik yorum benzerlikleri aktarılmıştır. Elde edilen veriler konular bağlamında incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Şimşek ve Duman'ın tefsirlerinde Fî Zılâl'in etkisinin farklı konularda olması nedeniyle araştırmamız iki bölümde ele alınmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Fî Zılâl'in Beyânu'l-Hak tefsirine etkisi, ikinci bölümde ise Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri üzerine etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Kutub, Kur'ân, Fî Zılâli'l-Kur'ân, Tefsir, Tercüme

ABSTRACT

In the 20th century, when great social transformations were experienced, on the one hand, modern Western civilization increased its effectiveness, on the other hand, Islamic societies came to the brink of a great crisis. In Egypt, where this depression was felt, Sayyid Qutb experienced the impact of the administrative

transformation heavily, and was exposed to intense pressure from the Egyptian administration together with the Ikhwan Movement. In such an environment, Qutb, who wrote *Fi Zilal al-Qur'an*, influenced the masses with his commentary. The aforementioned effect was felt in Turkey and *Fi Zilal* has been the subject of translation activities since the 1970s. As a result of these translation activities, *Fi Zilal*, while being read by large masses as a source of tafsir, on the other hand, fulfilled the mission of being a pioneer in the contemporary tafsir in the face of the similarities in the social problems of the period in which it was written. The aim of this study is to focus on the effect of *Fi Zilal al-Qur'an* tafsir on *Beyanu'l-Hak* and *Hayat Kaynagi Qur'an Tafsir*. In our research, some concepts discussed in *Fi Zilal* and the similarity of interpretations for the verses in which these concepts are mentioned are conveyed. The obtained data were tried to be analyzed by examining them in the context of the subjects. Since the influence of *Fi Zilal* in *Şimşek* and *Duman's* commentaries is on different subjects, our research has been discussed in two parts. In the first part of our study, the effect of *Fi Zilal's* commentary on *Beyanu'l-Hak* and in the second part, his effect on the *Qur'an*, the *Hayat Kaynagi Qur'an*, has been examined.

Keywords: Sayyid Qutb, Qur'an, *Fi Zilal al-Qur'an*, Tafsir, Translation

EXTENDED ABSTRACT

Addressing all people who will live from the day it was revealed until the Day of Judgment, the *Qur'an* is both an interpreter and an interpretation. It is the interpreter in terms of self-explanatory and interpretation in terms of being explained by others. It is guidance and advice that addresses every aspect of human life such as belief, worship, morality, social and psychological factors. All the efforts like psychological, sociological studies, etc. put forward in tafsir are important for us to better understand the *Qur'an*. The tafsir studies discussed in this article undoubtedly serve the same purpose in understanding the *Qur'an* better.

Egyptian commentator Sayyid Qutb is generally known for his intellectual and action man. In addition, he is accepted as the ideologist of Islamic movements in the Middle East. Looking at his life; It is seen that he has a versatile personality that combines the features of a commentator, thinker and literary writer. His American life, struggle of the Muslim Brotherhood, years in prison and his execution contributed to Qutb's being known as a remarkable person not only in Egypt but also almost all over the world. Finally, Sayyid Qutb, with his life, works and execution is counted among the personalities who had a great influence

on the Islamic thought and movements that developed in the second half of the XXth century. Since his works have been translated into many languages, his influence has spread to the entire Islamic geography where Muslims live. In particular, the recent liberation of Islamic countries from occupation and exploitation, and the continuing economic, cultural and political influence of Western countries in some Islamic lands further increased the influence of Qutb.

Qutb started to write the *Fi Zılal al-Qur'an* exegesis by publishing articles, not with the intention of doing a comprehensive tafsir study. It is seen that literary depictions are intense in these articles. Thus, he initially aimed to evaluate daily events and common views in the light of the Qur'an rather than writing a technical commentary. However, after his articles on this subject attracted attention, he began to interpret every part of the Qur'an in a volume. For this reason, his *Fi Zılal al-Qur'an* exegesis is closely related to the contemporary world in its effort to provide coherent answers to the social and political problems Muslims face today.

In the work, in which the classical tafsir tradition is taken into consideration, more modern hermeneutic methods are used. It has been seen that a new interpretation of the Qur'an has been put forward by directly dealing with the problems of daily life in tafsir. Because Qutb tries to show the practical benefits as well as the pleasure of living in the shadow of the Qur'an. The commentator, who uses the method of wisdom in his tafsir, has evaluated the rich literary materials of the Qur'an very well with the opportunities of being a man of letters. However, he used the method of narration in his work and he also paid attention to the method of exegesis of the Qur'an with the Qur'an.

Qutb's personality mentioned above, his Islamic struggle, and the quality of *Fi Zılal al-Qur'an* exegesis woven with his ideas have influenced both Turkish readers and academics who are engaged in the science of tafsir. In this study, we examined the effect of *Fi Zılal al-Qur'an* on Beyanu'l-Hak ve Hayat Kaynagi Qur'an commentaries in the context of their subjects. In the article, some basic concepts discussed in all three tafsir are classified under certain headings and these basic concepts are interpreted in the light of verses. The fact that concepts such as 'jihad', 'ignorance', 'shirk', 'taghut', and 'dawa' are used in almost the same context in all three tafsir is remarkable in terms of revealing the interaction between tafsir.

Mehmet Zeki Duman's tafsir called *Beyanu'l-Hak*, which is the first tafsir in which the influence of *Fi Zılal al-Qur'an* is examined, has benefited from modern tafsir as well as classical tafsir as a source. He benefited from a wide

bibliography from Zemahşeri's *el-Keşşaf* to Elmalılı Hamdi Yazır's interpretation of the *Hak Dini Qur'an Dili*, and he also benefited from the interpretation of *Fi Zilal al-Qur'an*, which is the subject of our article. In this context, in Duman's commentary, the traces of Qutb are mostly seen in the concepts of 'jihad', 'ignorance', 'blood ties and ties of faith'.

The second commentary in which the influence of *Fi Zilal al-Qur'an* is investigated is Mehmet Sait Şimşek's *Hayat Kaynagi Qur'an* Commentary, which is one of the modern period commentaries in Turkey. In the Tafsir of the *Hayat Kaynagi Qur'an*, which contains the features of narration and wisdom interpretation together, verses have been interpreted in a way to offer solutions to the social problems of the age, just like in *Fi Zilal al-Qur'an*. Based on this need, Şimşek used a clear language in his commentary. Thus, the commentary of *Hayat Kaynagi Qur'an*, written in a simplicity that can be understood by large masses of people, prioritizes the functionality of the Qur'an that will affect daily life. In Şimşek's tafsir, the concepts of "religious men", "mediocre ummah", "interest", "ignorance", "fitna", "invitation" are discussed. It has been seen that these concepts are interpreted in parallel with Qutb's interpretations in the tafsir of *Fi Zilal al-Qur'an*. When the relationship between the verses is examined, it has been determined that quotations and references are made from place to place. The points where the interpretations of all three commentators are close led us to the conclusion that they brought similar approaches to the issues.

The fact that Qutb lived before Duman and Şimşek does not make him a pioneer in reference alone. Because even without Qutb, we can say that it is highly likely that Duman and Şimşek would make the same comments in the face of similar social problems. As a matter of fact, like Qutb, Mawdudi discussed and interpreted the concept of ignorance in his commentary. However, the transformation of Qutb's life, struggle and ideas into a mass effect by crossing borders with his translation activities makes him stand out as a pioneer. He influenced his contemporaries with the arguments he produced against similar problems experienced by the Islamic society. In our study, the effects of *Fi Zilal al-Qur'an* tafsir are discussed in this context, and how the effect is reflected in Duman and Şimşek's *Beyanu'l-Hak* ve *Hayat Kaynagi Qur'an Commentaries* has been tried to be analyzed with an analytical and interpretive method.

GİRİŞ

1960'lı yıllarda dergicilik faaliyetleriyle¹ birlikte adı sıkça duyulan Seyyid Kutub, eserlerinin tercüme edilmesiyle Türkiye'de geniş kitleler tarafından tanınmaya başlanmış, kitaplarında işlediği Kur'an merkezli hayat fikri, Türkiyeli Müslümanların din anlayışında önemli etkiler bırakmıştır. Kutub'un, İslâm dünyasındaki sıkıntıların, Kur'an'ın bireysel ve toplumsal yaşantıdan uzaklaştırılmasından kaynaklandığı, bu sebeple yeniden Kur'an'a dönülmesi gerektiği düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde yetişen Mehmet Zeki Duman, Mehmet Sait Şimşek gibi müfessirler de yazmış oldukları eserlerde Kutub'un kitaplarında vurguladığı "Kur'an'a yeniden dönüş", "örnek Kur'an nesli", "sosyal adalet", "tevhid", "şirk", "küfür", "câhiliye", "davet", ve "cihad" gibi pek çok meseleyi tefsirlerine taşımışlardır. Kur'an'ın ölü bir metin değil, aksine canlı ve dinamik bir metin olduğu, dolayısıyla güncel ihtiyaçlara cevap veren bir hidâyet rehberi olduğu fikrini açıklama çabasına girmişlerdir.

Kutub'un İslâm coğrafyasında çok yönlü etkileri olmuştur. Zira Kutub, âlim, mütefekkir, aksiyon adamı gibi misyonların, üzerinde temerküz ettiği bir kimliğe sahiptir. Modern zamanın ruhunu yansıtan bu özellikler çağdaşı olan birçok kişide iz bırakmıştır. Bir şair olarak Sezai Karakoç, "Şehit Seyyid Kutub'un bize bıraktığı miras zaferdir"² cümlesiyle bu etkiyi ifade ederken, İsmail Kazdal ise "Hakiki Müslüman: Seyyid Kutub" başlıklı yazısı ile bu etkiyi Hilal dergisi üzerinden geniş kitlelere taşımıştır.³ Kutub'un yarattığı etkinin bütünüyle müspet yönde olduğunu ileri sürmek elbette mümkün değildir. Kutub, hayatı ve eserleri üzerinden takdir gördüğü kadar eleştiriler de almıştır. Örneğin Mustafa Öztürk, "20. yüzyıl câhiliyesi", "câhilî ve tâğutî rejimler", "sahte rabler" gibi birçok ifadeyi 'sloganik' olarak tanımlamış, Kutub'un fikirlerinin gerçek hayatta bir karşılığının olmadığını *Fî Zılâli'l-Kur'an* tefsirinden örnekler vererek izah etmeye çalışmıştır.⁴

Tefsir ilmi açısından bakıldığında, akademik çalışmalarda klasik tefsirlerin etkisinin modern dönem tefsirlerine nazaran daha fazla olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda gerek Kutub gerekse Türkiye'deki çağdaşı olan müfessirlerin modern dönem tefsircileri olduklarını söylememiz mümkündür. Klasik dönem tefsirleri ile modern dönem olarak adlandırdığımız bu tefsirler arasındaki temel fark, tefsir

¹ Bk. *Hilal Dergisi*, (İstanbul: Türkiye Basımevi, 1966), 56/5, 2; *Tohum Dergisi*, 28/3, (İstanbul: Dârülfünun Cilt Evi, 1966), 3.

² Sezai Karakoç, "Şehidin Mirası Zaferdir", *Diriliş Dergisi*, 6/2, (İstanbul: Fatih Matbaası, 1966), 7.

³ Hamza Türkmen, "Seyyid Kutub Türkiye'de Nasıl Algılandı?", *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 372.

⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 152-153.

usulünden ziyade dil ve içerik bağlamında kendini göstermektedir. Değişen ve dönüşen toplum yapısı, küreselleşme, dijital yaşam biçiminin yaygınlaşması gibi faktörler yazılan tefsirlerin diline etki etmiştir. Yukarıda değinilen hususlarla beraber ulus devletin ortaya çıkışı, hilâfetin ilgâsı, İslâm beldelerinin sömürge haline gelmesi ve toplumsal batılılaşma temayülü gibi nedenler de müfessirleri tefsir yazımına sevk eden amiller olarak ortaya çıkmıştır. Kutub'un bu dönemde Mısır toplumunun yaşadığı siyasi çalkantılara ve toplumsal buhrana ilgisiz kalmadığını, müfessirliğinin yanında fikri ve aksiyoner yönünün de ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Onu çağdaşlarından ayıran yönünün bu özellikleri olduğu söylenebilir. Kutub'un bu etkisi sadece Mısır'da değil Türkiye'de de aynı yoğunlukta hissedilmiştir. Bu etki bir yandan dergiler üzerinden yayılırken, öte yandan yoğun tercüme faaliyetleri ile Türk okurlarına ulaşmıştır.⁵ Makalemizin konusu bağlamında ele aldığımızda bu etkinin iki şekilde gerçekleştiğini ifade edebiliriz. Birinci etki, Kutub'un tefsiri ve diğer eserlerinin Türk okurlarına ulaşmasıyla gerçekleşmiştir. “*Yoldaki İşaretler*”, “*Din Budur*”, “*İslâm ve Medeniyetin Problemleri*” gibi eserlerin tercümesiyle Kutub'un fikirleri okunup tartışılmaya başlanmıştır. İkinci etki ise Kutub'un tefsirinin akademik camiada referans alınmasıyla gerçekleşmiştir. Kutub'un yukarıda zikredilen kavramları tefsirinde ele alış biçimi Türkiye'deki bir kısım müfessirleri etkilemiştir. Özellikle makalemizde ele aldığımız Mehmet Zeki Duman ve Mehmet Sait Şimşek, bahse konu kavramları tefsirlerinde yorumlarken Kutub'un görüşlerine bir hayli yakın durmuşlardır.

Bu çalışmada Kutub'un *Fî Zılâl'il-Kur'ân* tefsirinde “cihad”, câhiliye”, “davet” vd. kavramlara getirdiği yorumların, Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hak* ve Sait Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsirine* etkisinin ne ölçüde olduğunun aktarılması amaçlanmaktadır. Tefsirler karşılaştırmalı olarak incelenirken konu ve kavram benzerliklerine öncelik verilecek ve bu benzerliklerden hareketle âyetler ele alınacaktır. İncelenen iki tefsirin tefsir ilmi açısından önemi, başvurdukları yöntemler ve Türkiye'de bıraktığı izler gibi konulara girilmeyecektir. *Fî Zılâl'il-Kur'ân* tefsirinin Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hak* ve Sait Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsirlerine* etkisi ele alınırken, etkinin ne ölçüde olduğu, âyet yorumlarının hangi noktalar üzerinde odaklandığı vb. sorunlar tahlil edici ve yorumlayıcı bir yöntemle incelenmeye çalışılacaktır.

⁵ Süheyla Nurduhan, “Türkiye’de Seyyid Kutub ve Eserleri Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalar”, *Kilitbahir Dergisi*, 20, (Mart 2022), 203.

1. MEHMET ZEKİ DUMAN'IN BEYÂNU'L-HAK ADLI TEFSİRİ

Mehmet Zeki Duman'a⁶ göre, Türkiye'de yayınlanmış olan tefsir tercümeleri, maksut manayı Türkçeye yansıtmada yetersiz kalmış, tefsirler ihtiyaçtan fazla bilgilerle uzatılmış; dolayısıyla Kur'an'ın bütün halinde anlaşılama sorunu ortaya çıkmıştır. Bu tercümelere sûrelerin nüzûl sırasına göre sıralanmaması, âyetlerin çoğunlukla bağlamlarından kopuk bir şekilde ele alınması ve âyetler arası siyâk-sibâk ilişkisinin göz önünde bulundurulmaması tercümelereki temel sorunlar olarak görülmüştür. Tercümelelerin çoğu birbirinden kopya edilmiş, dolayısıyla çeviri hataları da müteselsil olarak devam etmiştir.⁷ Duman, *Beyânu'l-Hak* isimli üç ciltlik tefsirinde önce tefsir-tevil ayrımı yapmış, ardından her sûrenin tefsirinden önce, o sûreyi okuyucuya tanıtmak ve dikkatlerini sûrenin tarihi bağlam ve anlamı üzerine teksif etmek maksadıyla sûrenin tarihi arka planına dair özet bilgi vermiştir.

Rivayet metodunun kullanıldığı *Beyânu'l-Hak* tefsirinde Duman, klasik tefsirlerden son dönem tefsirlerine kadar birçok tefsire başvurmuştur. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ından Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirine kadar geniş bir kaynakçadan istifade etmiş, makalemize konu olan *Fî Zılâli'l-Kur'an* tefsirinden de faydalanmıştır.⁸ Bu bölümde Kutub'un özellikle cihad, câhiliye kavramlarına getirdiği farklı yorum ve yaklaşımların *Beyânu'l-Hak* tefsirini ne ölçüde etkilediği tahlil edilecektir.

1.1. Cihad

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا صَرَّيْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنْ اللَّهُ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.⁹

“Ey İman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığımız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mü'min değilsin” demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”

⁶ Mehmet Zeki Duman, 1952 yılında Sivas'ta doğdu. İlkokulu köyünde, ortaöğrenimini Kayseri İmam Hatip Lisesinde (1969) tamamladı. Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsünden mezun oldu. (1973) Doktorasını Bursa Uludağ Üniversitesi'nde tamamladı (1984). 1987'de doçent, 1993'te profesör oldu. 2013'te vefat etti: (Erişim 15 Mart 2022). <https://www.biyografya.com/biyografi/6189>

⁷ Mehmet Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak Kur'an'ı Kerim'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2006), 1/11.

⁸ Mehmet Kaya, “Prof. Dr. M. Zeki Duman ve İlmi Çalışmaları”, *Mârife Dini Araştırmalar Dergisi*, 21, (Haziran 2021), 656.

⁹ en-Nisâ 4/94.

Kutub'a göre cihad, nesli ve ekinleri bozan, toplumları köleleştiren, insanların hak ve özgürlüklerini elinden alıp onlar üzerlerinde ilahlık taslayan tâğutî rejimlere karşı bütün câhiliye şekillerini ortadan kaldırmaktır. İslâm'ın istediği, bâtıl ve zalim sistemleri yıkıp, İslâmî düşünce sistemine dayalı yeni bir düzen kurarak ilahi sistemin çağrısını bütün insanlığa ulaştırmaktır. Bu çağrının önüne hiçbir engelin, hiçbir otoritenin dikilmemesi insanlığın ortak hakkıdır. Dolayısıyla tebliğin engellendiği durumlarda kuvvete başvurmak gerekir.¹⁰ Hem Müslüman olmayıp hem de İslâm'a savaş açan muhariplerle yeryüzünde fitne kalkıncaya kadar savaşılr.¹¹ Kutub'un bu yorumunun izlerini Duman'ın tefsirinde Nisâ sûresi 94. âyeti yorumlarken görebiliriz. Ona göre: "İslâm'da Müslümanlara savaş açan her toplulukla savaşılaacağı gibi, başkalarının haklarını gasp etmiş zalim topluluklarla da zulümlerine mâni olmak ve ezilenlerin haklarını savunmak amacıyla savaşılr. Savaş devam ettiği sürece asla gevşeklik gösterilmez; zafere ulaşılcaya kadar savaşın gerekleri tam yapılır."¹²

Nisâ sûresi 94. âyetinin her iki tefsirde de geniş manada yorumlandığını görmekteyiz. Her iki müfessirin de cihadı parçacı değil, bütüncül bir şekilde ele aldıkları, âyeti sadece silahlı mücadele üzerinden yorumlamadıkları anlaşılmaktadır. Kutub bütün câhiliye şekillerinin kaldırılmasını cihad kapsamında ele alırken, Duman hem İslâm'a hem de başkalarının haklarına saldıran kişilere karşı mücadele edilmesini de cihad kapsamında değerlendirmiştir.

Kutub, Maide sûresi 54. âyette ise cihad kavramını "sevgi" kavramı ile beraber ele almıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.¹³

"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O her şeyi bilir."

Âyette Allah'ı sevmek ve Allah tarafından sevilme insan için hem dünyada hem de ahirette erişilebilecek iyiliklerin, güzelliklerin en büyüğü olarak zikredilmektedir. Duman, âyette bu sevgiyi hak edenlerin hiçbir karşılık beklemeksizin, canını Allah yolunda satabilen, ölüm gelene dek imanında ve

¹⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/188-189; 2/886, 3/1447-1556.

¹¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3/1540-1541.

¹² Duman, *Beyânu'l-Hak*, 3/260.

¹³ el-Maide 5/54.

davasında sabırla, kararlılıkla cihattan cihada koşabilen gerçek müminlerin olduğunu söyler.¹⁴

Duman'ın bu âyette geçen sevgi kavramını açıklarken ise Kutub'la aynı görüşü paylaştığı *Fî Zilâl'e* yaptığı atıfla anlaşılmaktadır. Bahse konu olan bu kavramı Duman, *Fî Zilâl'* den şöyle aktarmaktadır:

“Çünkü toprağın üstündeki her şey topraktır” diyebilenlerin işidir bu sevgi.¹⁵ Yine bilinmelidir ki ”Allah'ı seveni Allah da sever. Üstelik Allah bir mümini severse başkalarına da sevdirebilir.”¹⁶

Kutub, sevgi kavramını toprak metaforu ile açıklarken ayete farklı bir yorum getirmiştir. Kutub'un etkisi incelendiğinde ilk olarak ele alınan kavramlar; cihad, şirk, tâğüt gibi kavramlar olsa da Maide sûresi 54. âyette geçen sevgi kavramı, burada ayrı bir yerde durmaktadır.

1.2. Câhiliye

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَفُونَ. وَإِنْ أَحْكَمْتُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَأَحْذَرُوا أَنْ يَبْقِيُوا مِنْكُمْ بَعْضٌ مِمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنْ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ. أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ.¹⁷

“(Resûlüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları denetleyici olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleri ile sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düşüğünüz şeyleri haber verecektir.”

“Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah'ın yolundan çıkmışlardır. Yoksa câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar?”

¹⁴ Duman, *Beyânü'l-Hak*, 525.

¹⁵ Duman, *Beyânü'l-Hak*, 525.

¹⁶ Duman, *Beyânü'l-Hak*, 3/524-525.

¹⁷ el-Maide 5/48-50

Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?"

Câhiliye kavramı İslâm'ın geldiği sırada Arap toplumunun yaşadığı hayat şekli olarak tanımlanırken, Kutub bu kavrama yeni bir anlam kazandırmıştır. Ona göre câhiliye, tarihte kalmış bir dönem olmayıp yaratıcının hükmünü bertaraf eden her türlü sistemin adıdır. O, câhiliyeyi, üstünlüğü Allah'tan alıp beşerin eline teslim etmek olarak tanımlar. Bu nedenle bütün çağdaş toplumları câhiliye toplumu olarak görür. Müslüman toplumların da Allah'a inanmakla birlikte, otorite hakkını ona vermediklerini söyleyerek câhiliye toplumu olduklarını ifade eder.¹⁸ Zeki Duman ise bu âyet bağlamında Kutub'un "câhiliye" kavramına getirdiği yorumunu şöyle aktarmıştır:

"Yahudi ve Hıristiyan toplumlarında hükümlerlik kilisenin ve havranın; dolayısıyla ahbar ile ruhbanın elindeydi. Müşrik Araplar ise, putların ve liderlerinin baskısı altında yaşamaktaydılar. Her iki toplumda da temel hak ve özgürlüklerden, adaletten ve ahlaktan söz etmek mümkün değildi. Kutub'un belirttiği gibi "Olaya bu âyetin ışığında baktığımızda, câhiliyenin tarihsel bir süreçten ibaret olmadığını görüyoruz. Câhiliye bir olgudur. Geçmişte yaşanmış olan bu olguyla, bugün de yarın da yine karşılaşılacaktır. Câhiliyenin niteliği İslâm'la çelişme, İslâm'a karşı olma durumudur."¹⁹

Câhiliye kavramının bu yorumunu Kutub'un tefsirinde sıklıkla görmekteyiz. Kutub, risâlet öncesi Mekke dönemi ve Allah'ın hükümleri ile hükmetmeyen bu çağın toplumlarını câhiliye toplumu olarak tanımlamaktadır. Duman da câhiliyeyi bir olgu olarak görüp tarihin belirli bir döneminden çıkarmaktadır. Böylece Duman'ın câhiliye kavramını Kutub ile aynı bağlamda ele aldığı görülmektedir.

1.3. Kan Bağı ve İman Bağı

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا لِلنِّسَاءِ وَنَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا
وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا²⁰

"Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasibi var, kadınların da kazandıklarından nasibi var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."²¹

¹⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/889-891.

¹⁹ Duman, *Beyânu'l-Hak*, 3/ 522.

²⁰ en-Nisâ 4/32.

²¹ *Kur'ân Yolu*. (Erişim 15 Aralık 2021). <https://kuran.diyabet.gov.tr/Tefsir/>

Kutub, insanı birbirine bağlayan bağın kan bağı, mümini birbirine bağlayan bağın da iman bağı olduğunu söyleyerek, ilişkiler hukuku üzerine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Kutub, İslâm'ın anne, baba ve akrabalık bağına verdiği öneme rağmen kan bağıнын iman bağı kadar Müslümanları bağlayacak temel bir bağ olmadığını savunmaktadır. Yine İslâm'ın cinsiyet üstü bir dil kullanarak insanı maddi bütün bağlardan koparan ilahi bir nizam olduğunu, ırk, cins, renk gibi farklılıkların çağdaş Batı düşüncesinin bir ürünü olduğunu söylemektedir.²² Bu durumu, Duman şöyle izah etmiştir: “İnsanın doğuştan sahip olduğu farklı cins ve nitelikler Allah'ın şahsa özgü ilahi bir bağıdır. Ancak “İslâm, kadınlar ile erkekler arasında görev bölümü yapıp, malı dağıtırken fitratın gereğine uyar. Bu ilahi bağışın amacı; bu iki cinsin farklı olması, bu farklılıkların ayrı fonksiyonlar gerçekleştirmesi sayesinde varlığını sürdüren ve yeryüzü halifeliğiyle yüce Allah'a kul olma amacını gerçekleştiren insanın hayatıdır.”²³

Gerek Kutub gerekse Duman'ın tefsirlerindeki bu yaklaşıma göre kan bağıнын önemsiz görülmediği ancak iman bağıнын kan bağına öncelendiği anlaşılmaktadır. Böylece Müslümanların birlikteliklerinin temelde asabiyet değil, tevhidi birliktelik üzerine inşa edildiği ön plana çıkarılmıştır.

2. MEHMET SAİT ŞİMŞEK'İN HAYAT KAYNAĞI KUR'ÂN TEFSİRİ

Fî Zılâli'l-Kur'an tefsirinin etkisini incelediğimiz tefsirlerden biri de Mehmet Sait Şimşek'in²⁴ *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*dir. Türkiye'de son dönemde yazılmış tefsirlerden olan Hayat Kaynağı Kur'an Tefsirinde Şimşek, âyetleri tefsir ederken rivayet ve dirayet unsurlarından istifade etmiştir. Âyetlerin zahiri anlamlarına önem veren müfessir, mecazi anlamlara genellikle itibar etmemiştir.²⁵

Sait Şimşek'e göre, Kur'an'ın indiriliş amacının iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu sebeple hazırladığı tefsir çalışmasının da bu özelliğe sahip olduğunu belirtmiştir.²⁶ Şimşek, tefsirini hazırlarken hem geleneksel hem de modern tefsirlere müracaat etmiş, okuyucuyu yorup meşgul etmemek için çoğu zaman kullanmış olduğu kaynakları isim olarak belirtmediğini de dile getirmiştir. Okuyucu tarafından

²² Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1985), 3/1554-1563.

²³ Duman, *Beyânı'l-Hak*, 3/232-233.

²⁴ Mehmet Sait Şimşek, 1951'de Mardin'de doğdu. İlkokul eğitimini Şanlıurfa'da bitirdi. Diyarbakır İmam Hatip Lisesi ve Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü mezunudur. 1984'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktor, 1987'de doçent, 1994'te profesör oldu. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesinden emekli oldu. (Erişim 8 Nisan 2022). http://ilahiyat.erbakan.edu.tr/index_v2.0.php?pid=53

²⁵ Ali Karataş, “Mehmet Sait Şimşek'in 'Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri' Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/12, (? 2012), 126.

²⁶ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/9.

ihtiyaç duyulacağını düşündüğü yerlerde ise müracaat ettiği kaynakları isim olarak zikretmiştir.²⁷

Şimşek'in yazmış olduğu *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, kapalı bir dil anlatımından ziyade yalın ve anlaşılır bir ifade tarzına sahiptir. Şimşek, tefsirinde her çevrenin anlayabileceği sadelikte bir dil kullanmaya çalışmış, sözü uzatmamaya gayret göstermiştir. Aynı zamanda tefsirine verdiği isimden hareketle Kur'an'ın hayatın her alanında işlevsel olduğunu, toplumsal dönüşümlerde temel referans kaynağı olarak gördüğünü ve modern çağdaki bir Müslümanın sorularına cevap vermeyi hedeflediğini²⁸ belirtmiştir.

Gençlik yılları Kutub'un fikirlerinin tartışıldığı dönemlere tekbül eden Şimşek, her ne kadar Kutub'dan sonra yaşamış olsa da benzer toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Kutub'un çağdaşı sayılan Şimşek'in tefsirinde yer yer *Fî Zılâli'l Kur'an* tefsirinin etkisi görülmektedir.

Bu bölümde Bakara, Maide, Enfâl ve Nahl sûrelerindeki bazı âyetler konuları bağlamında incelenecektir. Bu âyetler incelenirken Şimşek'in tefsirinde Kutub'a yaptığı atıfların yanı sıra, *Fî Zılâli'l Kur'an* ve *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* arasındaki yorum benzerlikleri dikkate alınacaktır.

2.1. Din Adamları

اتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ ثَلَاثُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ. وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ. الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ.²⁹

“Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir. Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir.”

Bazı müfessirler konuyu parçacı bir şekilde ele almakta ve burada bahsin doğrudan Yahudiler ile alakalı olduğunu ifade etmektedirler.³⁰ Bu kabule göre Yahudi bilginleri, başkalarına iyiliği emrettikleri halde kendileri bunu

²⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/9.

²⁸ Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 135.

²⁹ el-Bakara 2/44-46.

³⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an-Te'vîli âyil-Kur'an*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1954), 1/258-259; Ebü'l-Fida İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Safî, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Mısır: Mektebe Evlâd eş-Şeyh li't-turâs, 2000), 1/381-382.

yapmamaktadırlar. Ancak Kutub, bu konuyu daha geniş bir çerçevede ele almıştır. O, bu tavrı sadece Yahudi bilginlerine ait bir kusur olarak görmemiş bilakis din adamlarının menfî tutumları ile ilgili gerçekleri açığa vurması açısından tüm zamanlara özgü bir kınama olarak değerlendirmiştir.³¹

Şimşek'in Kutub'la aynı görüşü paylaştığı bu husus, onun *Fî Zılâl'e* yaptığı atıfla anlaşılmalıdır. Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsirinde* bahse konu olan âyetleri şöyle tefsir etmektedir:

“Bütün din mensupları arasında bu karakterde din bilginleri mevcuttur. Dolayısıyla âyetteki azarlama, hepsi için geçerlidir. Kutub'un gayet yerinde bir tespiti vardır. Der ki: ”Din, din adamlarının elinde samimi bir inanç olmaktan çıkarılıp bir meslek veya sanat haline dönüştüğü zaman, onlar tarafından sergilenen, hoş gitmeyen davranışlar gözlenmeye başlar. Bunlar kalpleriyle inanmadıkları şeyleri dilleriyle söylerler; iyiliği emreder, fakat onu kendileri yapmazlar. İnsanları iyiliğe çağırırlar, ama kendileri ihmal ederler.”³²

Şimşek, âyet-i kerîmenin bütün din adamlarına hitap ettiğini dile getirerek Kutub ile aynı görüşü ileri sürmektedir. O, bir yandan âyetin muhataplarına bütün din adamlarını dahil etmekte diğer yandan dinin bir mesleğe indirgenerek araçsallaştırılması sorunu üzerinde durmaktadır.

2.2. Vasat Ümmet

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ³³

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle resûle uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”

Şimşek, bu âyeti yorumlarken Kutub'un değerlendirmesine tefsirine şöyle aktarmaktadır:

“Bu ümmet, bütün anlamlarıyla gerçekten ‘orta’ bir ümmettir. Vasat kelimesi ister fazilet ve güzellik anlamına gelen “vasatah” kökünden türemiş olsun, isterse itidal anlamına gelen 'vasat' kökünden gelmiş olsun her bakımdan ‘orta’ bir

³¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 1/68.

³² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/78.

³³ el-Bakara 2/143.

ümmet. Bu ümmet, uygulamalarında vasattır. Bu ümmet, insan ilişkilerindeki karşılıklı muamelelerde vasattır. Bu ümmet, mekân itibarıyla da vasattır. Bu ümmet zaman bakımından da vasattır...³⁴

Bakara sûresi 143. âyetin tefsiri incelendiğinde Şimşek'in yorumunun Kutub'un yorumu ile benzer içerikte olması 'vasat ümmet' kavramının izahında görülmektedir. Bu ayette orta ümmet olarak tanımlanan vasat ümmet, itidal kavramı bağlamında yorumlanmıştır. Ümmetin temel davranış kalıplarının itidal kavramına bina edilmesi burada maksada matuf bir temellendirme olarak karşımızda durmaktadır.

2.3. Faiz

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ³⁵

“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, ”Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisindedir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”

Şimşek bu âyetteki şeytan çarpmasından kastedilen şeyin bir deyim olduğunu ve dengesini kaybetmiş kişi hakkında kullanıldığını belirtmektedir. Akabinde Kutub'un yorumuna değinerek, bu âyette tasvir edilen faiz yiyenlerin dünya hayatındaki durumlarını şöyle aktarmaktadır:

“Şeytan tarafından çarpılmış ve donakalmış insan tablosu. İnsanların sıkça görüp bildiği bir tablo. Âyet-i kerîme, bu tabloyu, faizcilerin duygularını harekete geçirmesi, onları sarsıp ekonomik düzen ve alışkanlıkları ile beraber kendilerine kâr sağlayan hırslarından çekip çıkarması için gözler önüne getiriyor. Bize göre, bu tablo insan hayatında bizzat gerçekleşen bir olgudur. Biz, şu an da bu savaşın varlığının sürdüğünü, faiz düzeninin ağına düşüp, hummaya tutulmuş gibi çırpınan sapık insanlığın başına musallat olduğunu görüyoruz. İşte bugün içinde yaşadığımız çağdaş kapitalist dünya bunu gösteriyor.”³⁶

Ayetten hareketle Kutub, faiz kavramının kapitalist sistemde, şeytanın çarpıp

³⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/173-174.

³⁵ el-Bakara 2/275.

³⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/295-296.

sersemlettiği insanlara teşbihle ele almıştır. Bu kavramda her iki müfessirin benzer yorumlar getirdiği anlaşılacakla beraber bir çözüm önerisi sunamadıkları, meseleye ilkeler bağlamında yaklaştıkları görülmektedir. Elbette bunda yaşadıkları dönemin etkisi büyüktür. Zira bugün artık faiz konusu İslâm iktisadı üzerine yapılan araştırmalar, faizsiz finans gibi çeşitli çözüm önerileri ile beraber ele alınmaktadır.

2.4. Câhiliye

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِنَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ. وَإِنْ أَحْكَمْتُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَالْحَدْرُ لَهُمْ أَنْ يَقْنُتُوا عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ. أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْتَغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ.³⁷

“(Resûlüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları denetleyici olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleri ile sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.”

“Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın. Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah’ın yolundan çıkmışlardır. Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah’tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?”

Âyette zikredilen ‘câhiliye’ kavramı önceki bölümde bahsedildiği gibi İslâm’ın geldiği sırada Arap toplumunun yaşadığı hayat şekli olarak tanımlanırken, Kutub, câhiliyenin tarihsel bir süreçten ibaret olmadığını onun bir sistem ya da belirli bir yapı içinde de var olabileceğini, dün de bugün de karşılaşılabileceğini savunmuştur.³⁸

Şimşek bu âyeti tefsir ederken benzer bir şekilde câhiliyenin belli bir döneme ait bir durum olmadığını, her dönemde var olabileceğini şöyle ifade etmektedir:

³⁷ el-Maide 5/48-50.

³⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 2/889-891.

“Eğer onlar Peygamber’in verdiği hükümden yüz çevirecek olurlarsa câhiliye hükmünü istiyorlar demektir. Buna göre Allah’ın indirdiğiyle hükmetmeyen, câhiliye hükmüyle hükmetmiş olur. O halde câhiliye, tarihin belli bir kesitinde gerçekleşmiş ve geçmişte kalmış bir şey değil, yinelenen bir olgudur.”³⁹

Şimşek’in câhiliye kavramı ile ilgili yorumunun ilk bölümde ele aldığımız Duman’ın tefsiri ile neredeyse birebir aynı olduğu görülmektedir. Her iki müfessirin câhiliye kavramına getirdikleri yorum ile Kutub’a yaklaştıkları söylenebilir.

2.5. Fitne

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. وَإِن تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَيْكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ⁴⁰.

“Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir. Yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır, O ne güzel mevlâdır ne eşi bulunmaz yardımcıdır!”

Bu âyetin muhatapları Mekkeli müşrikler olsa da benzer profillerin her dönemde var olduğunu gözlemlemek mümkündür. Şimşek âyeti yorumlarken müfessirlerin önemli bir kısmının ‘fitne’ kelimesine şirk anlamını verdiğini, İslâm’ın asıl amacının şirki ortadan kaldırmak olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Bu görüşü ile onun Kutub’dan esinlendiği söylenebilir. Zira Kutub’a göre yeryüzünde ulûhiyet taslayan, insanların hak ve özgürlüklerini ellerinden alarak onları kendilerine köle yapan azgın tâğutlara karşı savaşmak İslâm’ın gereklerindedir.⁴²

Kutub ve Şimşek, fitnenin Müslüman toplumlara zarar verdiğini beyan etmektedirler. Dolayısıyla dini hayatın ikamesi için fitne çıkarıcılarla mücadele edilmesi bir zaruret olarak görülmektedir. Kutub, âyetin kapsamına sadece müşrikleri değil, ulûhiyet taslayan ve Allah’ın hükümleri ile hükmetmeyen zalim idarecileri de dahil etmektedir. Bu yorum yer yer laiklik, demokrasi, pozitif hukuk gibi sistemlerin de dinin ikamesi için mücadele edilmesi gereken sistemler olarak görülmesine kaynaklık etmiştir.

³⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2/66-67.

⁴⁰ el-Enfâl 8/39-40.

⁴¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2/387-388.

⁴² Kutub, *Fî Zılâlî'l-Kur’ân*, 2/886, 3/1447.

2.6. Davet

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ⁴³

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”

Şimşek, bu âyeti yorumlarken *Fî Zılâl*'den doğrudan alıntı yaparak Kutub'un maddeler halinde sıraladığı davet ilkelerini şöyle aktarmaktadır:

“Hikmet ile davet etmek: Muhatapların durum ve şartlarını göz önünde bulundurmaya gerektirir... Güzel öğütle davet etmek: yumuşak şekilde kalplere girmeyi gerektirir... Güzel bir şekilde tartışma: Muhatabın üzerine yüklenmemeyi gerektirir... Tartışmaya girmeye gerek yoktur... Dil ile davet ve delillerle tartışma dairesi dışına çıkılmadığı sürece, davetin metodu ve ilkeleri bunlardır; ama davet edenlere saldırı yapıldığında durum değişir... Saldırı sıcak bir savaşı ifade eder.”⁴⁴

Gerek Kutub gerekse Şimşek, toplumsal değişim ve dönüşüm arzusunun derin hissedildiği bir zamanda yaşamışlardır. Bu zamanda öne çıkan kavramlardan birisi de davettir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ve hilâfetin ilgası akabinde kurulan ulus devletlerin yönetimleri, toplumların dini değerlerine mugayir bir anlayışla hareket etmişlerdir. Bu dönemde modernizmin etkisi ve batılılaşma teamülü karşısında birçok âlim, düşünür, aksiyon adamı açısından davet, çözüm için temel bir argüman olarak öne sürülmüştür. Kutub ve Şimşek'in benzer saiklerle davet kavramını tefsirlerinde ele aldıkları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İlahi kelâmın yorumlanması, içinde bulunulan çağın şartları, toplumların kültürel kodları ve dil yapısına göre değişim gösterebilmektedir. İslâm beldelerinin işgal edildiği veya sömürüldüğü bir dönemde Kutub'un küfür, tâğut, şirk, cihad, câhiliye gibi kavramları öne çıkarması bu bağlamdaki değişimlere örnek gösterilebilir. Kutub'un yapmış olduğu tefsir çalışmasına genel olarak baktığımızda, çağdaş dönemde tefsir çalışması yapan birçok kişiyi etkilediği görülmektedir. Bunun temel nedeni, kullanmış olduğu dilin etkisidir. Bu dilin etkisi ise kavramları modern çağın paradigmasını dikkate alarak ele almasından kaynaklanmaktadır.

⁴³ en-Nahl 16/125.

⁴⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/193-194.

Her ne kadar Kutub, Şimşek ve Duman'dan önce yaşamış olsa da küresel tarihi kırılmaların ve toplumsal krizlerin benzer nitelikte olduğu bir dönemde yaşadıklarından birbirlerinin çağdaşı olarak kabul edilebilirler. Her üç müfessir de inceleme konusu yapılan ayetlerdeki konulara sosyolojik bir bakış açısı ile yaklaşmışlardır. Bu nedenle ayetlerde işlenen kavramları, tarihsel arka plan çerçevesinde değerlendirmekle birlikte daha çok günümüz sosyal meseleleri üzerinden tahlil etme yoluna gitmişlerdir. Bu tutum müfessirlerin yaşadıkları dönemin toplumsal sorunlarına çözüm arayışı içerisinde oldukları ve tefsirlerinde de bu çabayı yansıttıkları şeklinde yorumlanabilir.

Fî Zılâli 'l-Kur'ân tefsirinin etkisi incelendiğinde Sait Şimşek'in Zeki Duman'a nazaran daha fazla etkilendiği görülmektedir. Nitekim çalışmamızda Şimşek'in tefsirinde ele alınan kavramlara daha çok yer verilmiştir. Aynı şekilde Şimşek'in tefsirinde vasat ümmet, faiz, câhiliye, din adamları, davet gibi kavramların Kutub'a atıfla benzer şekilde yorumlanması dikkate alındığında onun tefsirinde sosyolojik yaklaşımının Duman'a göre daha çok yansıdığı söylenebilir. Keza her iki müfessirin tefsirlerini yazarken bütünüyle Kutub'dan etkilendiklerini söylememiz mümkün değildir. Ancak özellikle ele alınan kavramlar dikkate alındığında Kutub'a yapılan atıflar ve yorum benzerliklerine bakıldığında, Kutub'un Şimşek ve Duman'ın tefsirlerine etki ettiği sonucu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Duman, Mehmet Zeki. *Beyânu 'l-Hak Kur'ân'ı Kerîm 'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2006.

Hilal Dergisi. İstanbul: Türkiye Basımevi, 56/5, (Mart 1966).

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şafî. *Tefsîrü 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, Mısır: Mektebe Evlâd eş-şeyh Li't-turâs, 2000.

Karakoç, Sezai. “Şehidin Mirası Zaferdir”, *Diriliş Dergisi*, İstanbul: Fatih Matbaası, 6/2, (Eylül 1966).

Karataş, Ali. “Mehmet Sait Şimşek'in 'Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri' Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/12, (? 2012).

Kaya, Mehmet. “Prof. Dr. M. Zeki Duman ve İlmi Çalışmaları”, *Mârife Dini Araştırmalar Dergisi*, 21, Haziran 2021.

Kur'ân Yolu. Erişim 15 Aralık 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Kahire: Dâru's-Şurûk, 1985.

Nurduhan, Süheyla. "Türkiye'de Seyyid Kutub ve Eserleri Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalar", *Kilitbahir Dergisi*, 20, (Mart 2022).

Öztürk, Mustafa. *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.

Öztürk, Mustafa. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara: Ankara

Okulu Yayınları, 2012.

Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-Beyân an-Te'vîli âyil-Kur'an*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1954.

Tohum Dergisi. İstanbul: Dârülfünun Cilt Evi, 28/3, (Ekim 1966).

Türkmen, Hamza. "Seyyid Kutub Türkiye'de Nasıl Algılandı?", *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, "Mehmet Sait

Şimşek", Erişim 8 Nisan 2022.

http://ilahiyat.erbakan.edu.tr/index_v2.0.php?pid=53

Bibliyografya. "Mehmet Zeki Duman", Erişim 15 Mart 2022

<https://www.biyografya.com/biyografi/6189>